

MODERN DÖNEMDE KULLANILAN HADİS, TENKİT TERİMLERİNİN TARİHSEL KÖKENLERİYLE YÜZLEŞTİRİLMESİ*

Yavuz ÜNAL**

İnsanlar arasındaki iletişimin temel araçlarından biri belki de en önemlisi olan dilde, sözcük ve terimler doğrudan anlatım aracı olarak kullanılmaktadır. Zira dilyetisi, insanların ayıncı vasfıdır. Üstelik bu yeti, sahip olup da onu kullanan insanların, yaşadığı coğrafya ve gereksinimlerine göre kendine özgü bir şifre geliştirmektedir. Bu şifreleri zaman içinde ve çok yavaş değiştirir.¹ Dolayısıyla, kelime, kavram ve deyimler zamana, mekana ve daha da önemlisi, içinde doğduğu kültüre bağımlıdır.

Söz ve terimlerin yanında, özel vurgu katmak suretiyle merakı anlatmayı kolaylaştıran jest ve mimikler ise, kastedileni anlamada muhataba, anlatmada da söz sahibine yardımcı olmaktadır. Her ne kadar sözcük ve terimlerin atıfta bulunduğu özel gerçeklikler varsa da, eklenen sıfat, ya da yapılan vurgularla zihinlerde istenileni çağrıştırmak, ya da bunlar aracılığıyla gerçekleri manipüle etmek de mümkündür.

Bu tebliğde, kavramlara eklenen niteliklerle ortaya çıkan farklı çağrışımlardan ziyade, onların kendilerini var eden ve meşrulaştıran özel bağlamlarından farklı yerlerde kullanılmasını, yani manipüle aracı olarak istihdamını ele almak istiyorum. Ancak başlıkla ilgili bir noktanın açıklığı kavuşturulması gerekmektedir. Tenkit terimleri ifadesi, hadis literatüründe ricalin cerhini ortaya koyan kavramlara denk gelmektedir. Burada, aslen tenkit terimi olmamasına rağmen bu bağlamda kullanılan kavramlara dikkat çekilecektir. Öncelikle bu özel durumun farkında olunmalıdır.

I

Sözcük, normal şartlarda dilin kendi yeteneği ve imkanlarıyla üretilen, dolayısıyla ait olduğu kültürün

*Sempozyumda sunulan bildiri metninin gözden geçirilmiş ve makaleleştirilmiş halidir. (Editör)

** Doç.Dr. Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak., yavuzunal@hotmail.com.

¹ Prof. Dr. Ayşe Kıran, "Dil/Söz; Anlam/Sözcük", *Kur'an ve Dil Sempozyumu*, Van, 2001, s.7.

özel rengini taşıyan bir birimdir. Ancak dışarıdan alınan, daha doğrusu ithal edilen kültür ve teknoloji, dilin kendi doğurganlık yeteneğini yok edip onu kısırlaştırırken; kültürel açıdan edilgenlik, kontrolsüz dolayısıyla kültürün kendi rengini veremediği, damgasını vurmadığı açıkçası kendine mal edemediği sözcüklerin istilasına yol açmaktadır. Öyle ki, anlamı sadece kullanıldığı bağlamda fark edilebilen, tek başına kullanıldığında zihinlerde karşılığını bulamadığımız başboş sözcükler ortalıkta dolaşmaktadır. Bu durum, kültürlerin benliğini korumadaki direncini yok etmekte; müntesipleri arasında iletişimi de zorlaştırmaktadır.

II

Aynı dönemde yaşayan insanlar, kendi aralarında iletişimin bir şekilde yolunu bulabilirler. Ancak tarihin herhangi bir döneminde ortaya çıkan bir eser veya bir yazarla iletişim kurmak istediğimizde, kavramların kullanılmasında, hiçbir şekilde hataya mahal bırakılmaması gerekmektedir. Zira önümüzde dursa bile, kökü geçmişte olan bu değerler, sadece bünyelerinde barındırdıkları kavramlarla kendilerini ifşa etmektedir. Bunlarda kullanılan sözcükler dolgu malzemesini oluştururken, terimler temeli temsil etmektedir.

Çoğu zaman anlamın rengini belirleyen bağlamlar, kelime ve kavramların yanlış kullanımlarında bile, zihinlerde gerekli düzenlemeyi yaparak kastedileni çıkarmaya imkân sağlamaktadır. Ancak doğal ortamı olan bağlamlarından koparıldığında kavramlar, zihinleri manipüle etmeye hazır bir araca dönüşebilmektedir. Bu nedenle kelime ve kavramların doğru bağlamlarda kullanılması, ya da kullanımın doğru olduğundan emin olunması kaçınılmazdır. Globalleşen, dolayısıyla hakim kültürlerin istilasına uğrayan ve değişimin kontrolsüzleştiği modern dünyada, kelime ve kavramların doğru kullanılması çok daha özel bir önemi haizdir.

İşte bu özel durum nedeniyle, kavramların doğru kullanıldığından emin olmak ya da mevcut kullanımın sağlanmasını yapabileceğini yeteneğini geliştirmek,

terminoloji ya da yöntembilim özelindeki akademik çabaların öncelikli gündemi haline gelmektedir. İşte bu noktada kavramların tarihsel kökenleriyle buluşturmasını bir çözüm yolu olarak görüyorum. Ancak bunun imkan ve riskleri özel olarak tartışılmalıdır.

Sempozyumun bu oturumunda, sunum için ayrılan vakti de dikkate alarak, sözcüklerden ziyade terim üzerinde durmayı tercih ediyorum. Zira terimler, gerek oluşması ve gerekse kültürel hayattaki rolleri açısından sözcüklerden oldukça farklı ve etkin bir konuma sahiptirler.

Terimlerin Oluşması ve Etkinliği

Terim ya da kavramlar, nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşudur.² Oluşması ise, zaman alır; dolayısıyla çok güçlü tarihsel kökenlere sahiptir. Oluşmasındaki bu güçlüğü paralel olarak, temsil ettiği ya da atıfta bulunduğu alanda kavramlar, doğru anlamının ve sağlıklı iletişimin teminatı olmak gibi hayati bir işlev üstlenmektedir. İslâm ile ilgili beyan ve tespitlerinde yapıldığı belirtilen oryantalistlerin önemli bir kısmının, terimleri bilmediği dolayısıyla yanlış anladığı belirtilir. İşte bu çıkarım, aslında durumu özetlemektedir. Zira terimleri bilmeden İslâmî ilimleri anlamak, ya da terim yanlış anlaşılırsa onları doğru anlamak mümkün değildir.³

Hadis ilmi söz konusu olduğunda, tarihsel kökenlerin daha çeşitli ve daha güçlü olduğu görülecektir. Zira hadiste ya da hadis ilminde kullanılan kavramlar, dini, tarihsel ve kültürel olmak üzere daha geniş bir yelpazede, özel ilişki ağları oluşturmaktadır. Öyle ki, İslâmî disiplinlere özel formülasyonlar yapılabilmektedir. Zira hadis istihlalarının gerek doğuşu ve gerekse gelişimi, farklı zamanlarda ve değişik amillerin etkisiyle olmuştur.⁴ Kimi zaman kelami veya fıkhi bir tartışma, kavramın doğuş sürecini tetiklemektedir. Ancak onun gelişmesi, rengi ve şeklinin belirlenmesi ise, 'farklı amillere' bağlıdır. Güçlü tarihsel bağların ortaya çıktığı yer de tam burasıdır.

Uygun bir ortam ve belli bir ihtiyacın keşiştiği yerde oluşumu başlayan ve zaman içinde anlam çerçevesi belirginleşen kavramlarda, anlam kayması, anlam daralması ya da genişlemesi veya değişmesi mümkün olabilmektedir. Bu durum, canlı varlıklar gibi görülen, kelime ve kavramlar açısından doğal bir gelişmedir. Önceki dönemlerden birine ait olan bir eserin anlaşılması söz konusu olduğunda, o dönemdeki anlam çerçevesinin ortaya konulması ve onun rehberliğinde işarette bulunduğu şeyin anlaşılması

² Prof. Dr. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, TDK, Ankara, 2003, s. 151.

³ Dr. Ahmet Yücel, *Hadis İstihlalarının Doğuşu ve Gelişimi* (Hicri İlk Üç Asır), İFAV, İstanbul 1996, s. 19.

⁴ Yücel, a.g.e., s. 27-43.

gerekmektedir. Ancak söz konusu değişimin, cins değiştirecek kadar özgür olmadığı, öte yandan kültürel geleneğin içinde ve kendiliğinden olması gibi bir zorunluluğun olduğu da unutulmamalıdır. Zira şu veya bu nedenle dışarıdan yapılan müdahalelerle söz konusu normal durum, anormalleşmeye başlamakta; dolayısıyla yeni ve daha büyük problemlere kaynaklık etmektedir. Bu nedenle kavramlara, oluşum süreci ve istihdam gerekçesine uygun anlamlar yüklenilmesi ve benzer bağlamlarda kullanılması, kültürel hayatımızın geleceği açısından hayati bir önem arz etmektedir.

Değişime Bir Örnek: Mürsel kavramı

Tabiinin sahabeyi zikretmeksizin Hz. Peygamber'e atfederek naklettiği hadis anlamına gelen Mürsel ifadesi, teknik anlamıyla hicri II. asırdan itibaren kullanılmaktadır. Öyle ki, Tabiün devrinde mürsel hadislerin delil olması yönünde icma olduğu bile ileri sürülmüştür.⁵ Nitekim Süfyan es-Sevri, Evzai, ve İmam Malik gibi, devrin önde gelen alimleri tarafından hüccet olarak görüldüğü için, eserlerinde, hatırı sayılır oranda bu tip rivayetlere yer vermişlerdir.

İsnattaki ittisalın zorunlu olmadığı dönemlerde, hadisi nakleden ravinin otoritesi öne çıkmaktadır. Hatta kendisine olan güven nedeniyle, onun nakletmiş olması haberin sıhhati için yeterli görülebilmektedir. Bu durumda, senedinde ittisalın olmadığını açık bir şekilde beyan etmiş olmasına rağmen, kavram, olumlu bir anlam dünyasına sahiptir.

İmam Şafi ile birlikte senetteki ittisalın zorunlu hale gelmesiyle, kavramın içeriğinde bir değişiklik olmamasına rağmen, bu sefer olumsuz bir anlam yüklenmeye başlamıştır. Zira söz konusu rivayet, senedinin muttasıl olma vasfını kaybetmiştir. Bu haliyle o, hadisin sıhhat şartlarından birini taşımamaktadır. Dolayısıyla, benzerleri gibi, zayıf kategorisine yerleştirilecektir. İmam Malik'i veya Evzai'yi anlamak ve gereği gibi takdir edebilmek için, kavramın anlam dünyasındaki bu değişikliğin farkında olmak gerekmektedir. Söz konusu değişiklik, kavramın atıfta bulunduğu anlam çerçevesiyle alakalı değildir; aksine başka bir gelişme nedeniyle, söz konusu vasıfları taşıyan haberlerle ilgili olarak tasnif yerinde bir değişiklik yapılmıştır. Sahabenin atlandığı, dolayısıyla senedinin muttasıl olmadığı baştan beri bilinmektedir. Sadece bu vasıflara sahip olan haberlerin konulduğu rafta bir değişiklik yaşanmıştır. Böylece olumlu anlamda, *durum bildiren bir kavram, olumsuz anlamda yine bir durum belirtmeye başlar* ve böylece tenkit kavramına dönüşmüştür. Bilim dalı içersindeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan bu gelişme normal olarak algılanmaktadır.

Bağlam ve Kategori Değişikliğine Örnek:

⁵ Celaleddin es-Suyuti, *Tedribü'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Neuvei*, Kahire, ts., s. 162

Mütevâtir ve Haber-i Ahad Kavramlarının Kullanımı

Nakli dikkate alınarak yapılan tasnifte haberler, iki farklı kategoride değerlendirilmektedir. Bunlardan biri, yalan üzerine birleşmesi mümkün olmayacağı düşünülen bir sayıdaki ravi tarafından aktarılan rivayetlerdir ki buna mütevâtir haberler denilmektedir.

Bilgi değeri açısından bu kavram, kesinlik ifade eder. Öyle ki, onu nakleden ravinin güvenilir olup olmadığına bakılmadığı gibi, senedinde inkıta olup olmadığı, hatta senedinin olup olmadığı bile dikkate alınmaz. Zira haber mütevâtirdir ve kesin bilgi ifade eder. Söz konusu kesinlik, fıkhi ve itikadi alanlarda bu tür haberlerin epistemolojik değerine vurgu yaparken, hadis ilminde Peygambere nispetine yani şöhretine atıfta bulunmaktadır. Nitekim usul-ü hadis açısından, herhangi bir tetkike ihtiyaç duyulmaksızın söz konusu haberlerin Peygambere nispeti kabul edilmektedir. Hadis usulünde bu tür haberleri irdelemeye yönelik herhangi bir uygulama ve kuralın bulunmaması da, bununla izah edilebilmektedir. Öte yandan, mütevâtir olduğu gerekçesiyle tenkite ihtiyaç olmadığı vurgulanan haberlerin bulunmaması, söz konusu teorik kabulün pratik değerini ayrı bir tartışma konusu yapmaktadır.

İkinci grup haberler ise, haber-i ahad olarak isimlendirilmektedir. Bu ifade, nakil aşamasında tevâtürü yakalayamayan bir sayıdaki ravi tarafından nakledilen haber grubuna atıfta bulunmaktadır. Bir rivayetin bu grubun içersinde görülmesi, onun araştırılmaya muhtaç olduğu, bu haliyle kesin bilgi ifade etmeyeceği ve onun Peygambere aidiyetinin de kesin olmadığı anlamına gelmektedir.

Sahih hadisin tanımına bakıldığında söz konusu endişelerin dikkate alındığı açıkça görülecektir. Zira sahîh hadis kavramı, ahad olarak nakledilen rivayetlerden özel şartları taşıyanları belirler; dolayısıyla dini bir mesnet teşkil edebilecek metinlere atıfta bulunmaktadır. Söz konusu rivayetlerden, *şaz ve mualllel olmayan, isnadının başından sonuna kadar adalet ve zapt sahibi kimselerin yine kendileri gibi adil ve zapt sahibi kimselerden muttasıl senetlerle naklettikleri haberlere* sahîh hadis denilmektedir. Zikredilen şartların tamamında, rivayete güven tesisini sağlayacak unsurlara açıkça vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

Bu mantık sonraki dönemlerde farklı şekillerde önümüze gelmektedir. Söz gelimi, mütevâtir olmasa bile, Buhari ve Müslim'in müştereken ya da ayrı ayrı rivayet ettikleri haberlerin de, sıhhati üzerinde icma olduğu gerekçesiyle, kesin bilgi ifade ettiğinin belirtilmesi⁶ bu bağlamla ilgili farklı bir gelişmedir. Sahîh hadise nispetle, güven telkin eden unsurlar

⁶ bk. M. Said Hatiboglu, "Müslüman Alimlerin Buhari ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", İslami Araştırmalar Dergisi, X, Ankara 1987, s. 4-5.

değişmiş olsa bile, burada, ifa ettiği görevin aynı olduğuna özel olarak dikkat edilmelidir.

Özetle sahîh hadis kavramı, haber-i vahit adı altında tasnif edilen metinlerin güvenilirlik derecesine göre yeniden tasnif edilmesiyle ortaya çıkan özel bir kategoriye atıfta bulunmaktadır. Hasen ve zayıf hadis kavramları da aynı mantıkla ortaya çıkarılmış kategorilerdir. Böylece rivayetlerin Hz. Peygamber'e atındaki güvenilirlik dereceleri sıralanmıştır. Mevzu ise, yine aynı mantıkla ortaya konulan ama Peygambere aidiyeti reddedilen haberler kategorisine denk gelmektedir.

Bu durumda, mütevâtir haber, Hz. Peygamber'e ait olup olmadığı konusunda bir araştırmaya ihtiyaç duyulmadan delil olarak kullanılabilirken, haber-i ahad olarak zikredilen rivayetler zann ifade ettikleri, daha doğrusu Peygambere nispeti kesin olmadığı için araştırılmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak söz konusu kavram, haberin Hz. Peygamber'e aidiyetini ifade etmekte bir nakısaya, bir zafiyete vurgu yapmakla birlikte, doğası itibarıyla haberi vahidin bir tenkît terimi olmadığı tespitinin yapılması gerekmektedir. Zira o, hadis usulündeki fert hadisten farklı bir kategoriye atıfta bulunmaktadır.

Polemiklerde Haber-i Ahad Kavramına Yüklenen Özel Anlam ve Fonksiyon

Haber-i ahad ve mütevâtir kelimeleri, öteden beri delile atıfta bulunan dini içerikli tartışmalarda bir şekilde kullanılan kavramlardır. Zira bunlar, delilin sıhhatine dolayısıyla ona sahip olan tarafın haklılığına vurgu yapan teknik terimlerdir. Bu nedenle tartışmalarda veya bir hususun takdiminde, haberin otoritesiyle nüfuz kurulmak istendiğinde, onun mütevâtir oluşuna dikkat çekilmektedir. Karşıt görüşler eleştirilirken de, görüşün dayanağı olan haberlerin ahad olduğu vurgulanarak ona güvenilemeyeceği, dolayısıyla yargının da yanlış olduğu ima edilmektedir.

İslâm kültür geleneğinde bir olguyu kısaca gözler önüne koyduktan sonra, söz konusu kavramın kullanıldığı modern dönemdeki bir tartışmaya dikkat çekerek kullanım farklılığını ve farklı bir bağlama taşımanın neticelerini ortaya koymak istiyorum.

Bir Tartışmanın Getirdikleri

İslâm kültürünün modern dünyada yetersiz, geri kalmış ve çağdışı olduğunu düşünen bir takım insanlar, söz konusu argümanlarını desteklemek için kadının statüsü, tesettür, çok evlilik vb. konulara özel vurgular yaptılar. Bu bağlamda ilgili, görüş ve delillerini ortaya koydular. Mesela İlhan Arsel, '*Şeriat ve Kadın*' adlı

eserinde, Turan Dursun, 'Din Bu' adlı çalışmasında, kendilerine göre İslâm'ın kabullerini, delilleriyle birlikte ortaya koydular. İşte bu noktada modern Müslüman düşünürlere ciddi görevler düştü. Ancak bu durumdan vazife çıkaran akademisyen sayısı oldukça az oldu. Mesela Süleyman Ateş (çabasını takdirle anmak istiyorum), *Gerçek Din Bu I, Gerçek Din Bu II*' adlı eserlerinde onların tezlerini ele alıp ne derece bilimsel ve İslâmî olduğunu tartıştı.

Söz konusu tartışmada iki taraf da modernitenin baskı ve karşı konulamaz gücünü, her an hissetmekte veya kullanmaktadır. Zira modern dünyada, kadın ve erkeğin eşitliği tartışmasız bir şekilde kabul edilmiştir. Bu durumda, erkek merkezli bir dünya ya da onun üstünlüğüne vurgu yapan bir anlam dünyasından bahsedilemeyecek, kadının uğursuzluğu gibi, onu aşağılayan olgulara ise hiç yer bulunamayacaktır.

Tartışmada İslâm'ın modern dünyanın başat söylemlerine ne kadar aykırı kabuller içerdiğini ortaya koymaya çalışan Turan Dursun, İlhan Arsel vb. yazarların, eleştirilerinde çoğu zaman hadisleri, kısmen de ayetleri delil olarak kullandıkları dikkat çekmektedir.⁷ İslâm'ın kadına bakışını tespit ederken de aynı yol kullanılmıştır.

Söz konusu rivayetleri esas almak suretiyle Turan Dursun ve İlhan Arsel vb. şahsiyetler İslâm'ın kadına bakışını belirlemeye çalışmaktadırlar. "... Benden sonra erkeklere, kadınlardan daha zararlı fitne ve fesat (amili) olarak hiçbir şey bırakmadım" (Buhari, Nikah, 18) rivayeti esas alındığında kadın, doğal olarak bir fitne ve fesat unsuru olarak görülmektedir. Bu yargıyı taşıyan Arsel şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Bundan dolayıdır ki kadını aynı zamanda "uğursuzluk" kaynağı olarak ilan etmiştir. Bu görüşünü de çeşitli hadislerde şu şekilde dile getirmiştir:

"... uğursuzluk üç şeyde: at'ta, kadın'da ev'de hasıl olur."

"... Eğer eşyada şeâmet farzolunursa at'ta, kadın'da, ev'de ve mesken'de aranmalıdır"⁸

"... uğursuzluğun kadında hasıl olduğuna dair hükümü geçersizmiş gibi gösterme gayretiyle bazı İslâmcılar, uğursuzluk aramanın ve bâtil şeylerle uğraşmanın eski Arap geleneklerinden olduğunu ve İslâm'ın bu geleneği kaldırdığını söylerler. ... Oysa ki Muhammed, bu tanımlamaları özellikle kadınlara hasretmiş ve "Ancak" sözcüğüne parmak basarak 'uğursuzluk ANCAK üç şeyde: at'ta, KADIN'da, ev'de hasıl olur' demiştir."⁹

İslâm tarafından kadının uğursuz sayıldığı tezini ileri süren Arsel ve Dursun, söz konusu haberin, en

⁷ İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, Kurtiş Mat., İstanbul 1993, s.56-60.

⁸ Arsel, a.g.e., s. 57.

⁹ Arsel, a.g.e., s. 58.

güvenilir iki kaynak olarak kabul edilen Buhari ve Müslim'in Sahih'lerinde geçmesini¹⁰ ciddi bir argüman olarak kullanırlar. Zira bu iki kaynak, İslâm kültürü açısından göz ardı edilemeyen eserlerdir. Onlar, titiz bir araştırma ile güvenilir hadislerden oluşmuş, sahih kitaplardır. Hadisin burada bulunduğu ve o kitapların da en güvenilir kitap olduğu konusunda genel bir kanaat hakim olunca, konuyla alakalı nasıl bir savunma yapılabilir?

Bu iddiayı ele alan Ateş, konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

"Buhârî ve Müslim'de bulunan hadislerin sağlamlık bakımından dereceleri farklıdır. Fakat bunların çoğu, pek çoğu vâhid (tek veya bir iki kişi) haberidir. Buhârî ve Müslim'de yer almış olsa da tevâtür derecesine erişmemiş kişi haberleri, yakın (yani kesinlik) değil, zan (sanı) ifade eder. İçinde kuşku bulunduğu için kesin hüküm bildirmez. Bu tür rivayetler ancak Kur'an'ın ve Peygamber'in dünya görüşüyle ölçülerek değerlendirilmelidir."¹¹

Söz konusu değerlendirmelerden sonra Ateş, Hz. Peygamber'in kadına bakışını yansıtan, "Kişi üç şeyden mutlu olur ve üç şeyden bahtsız olur. Adem oğlu sâliha (iyi huylu) kadınla, iyi ev ile ve iyi binek ile mutlu olur. Kezâ Adem oğlu kötü (huylu) kadınla, kötü (dar) evle ve kötü binek ile mutsuz olur"¹² rivayetini zikreder. Sonra da "İşte Peygamberin söylediği söz budur. Ötekiler, ona yamanmıştır. Hâşâ o çelişkili sözler söylemez. İnsanın mutluluk kaynağı saydığı, cenneti ayaklarının altına serdiği kadını uğursuz saymaz..."¹³

Bu yaklaşımı ile Ateş, modern söylemle aynı paralelde bir çözüm üretmiş ve uğursuzluk olgusunu reddetmiştir. Bunu yaparken de, bizzat kaynağın haber-i ahad olduğunu, dolayısıyla zan ifade ettiğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla haberin sıhhati test edilmeden, ona bakarak genel bir görüş inşa edilmemelidir. Nitekim kendisi de test için Kur'an'ın ve Peygamber'in dünya görüşüyle ölçülmek gibi bir kriterle haberlerin gözden geçirilmesini önermektedir.

Hadis usulü açısından değerlendirildiğinde, haber-i vahid kavramının usulde yüklendiği anlamla, buradaki atfın benzeştiği görülecektir. Ancak bunu, İmam Şafi'nin haber-i vahidi kullandığı fert hadis bağlamıyla karıştırmamak gerekmektedir.

Söz konusu tartışmada, bir takım haberlerin Peygamber'e yamanmasıyla oluşan dolayısıyla eleştirilere neden olan anlayışın ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ancak zikredilen algıyı ortadan kaldırmak için, öncelikle delilin durumunu ortaya koyacak olan 'yamama' işinin nasıl gerçekleştiğinin

¹⁰ Buhari, Cihad, 56/47 (III, 217); Müslim, Selam, 39/116 (II, 116).

¹¹ Süleyman Ateş, *Gerçek Din Bu I, Yeni Ufuklar Neşriyat*, İstanbul, trs., s.82; Benzer tavnın Bulaç tarafından da sergilendiği görülmektedir. Ali Bulaç, "Peygambere Göre Kadın Uğursuz mu?" Kitap Dergisi, Mayıs, 89 İstanbul 1989, s. 23.

¹² Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, I, 168

¹³ Ateş, *Gerçek Din Bu I*, s. 83.

izah edilmesi gerekmektedir. Üstelik 'yamanan' haberlerin o kaynaklarda nasıl yer aldığı da izaha muhtaçtır. Söz konusu iddianın sahibi olan Süleyman Ateş, konuyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Ağızdan ağıza nakledilirken Peygamber'in sözlerine bilinçli veya bilinçsiz olarak insanların kendi düşünceleri, anlayışları karışmış olabilir. Çünkü bunlar en az yüz yıl, iki yüz yıl şifahi olarak nakledilmiştir. Bir söz söylenirken ses tonunun, kelimelerin cümlede dizilişinin, vurguların önemi vardır. Vurguda kelime sırasında bir hata, cümlenin anlamını değiştirebilir. Bundan dolayı Peygambere atfedilen sözlerin Kur'an'a aykırı düşmemesi gerekir. Aykırı ise bunlara zamanla başka düşünceler karışmış demektir."¹⁴

"O halde insanlar için değişmeyecek, çağlar boyunca uygulanacak genel prensipler gerekir ki işte bunlar, vahiy ile ona bildirilen Allah sözleri yani Kur'an-ı Kerim'dir. O kendisinden sonra bize Allah'ın kelâmını bırakmıştır. İnsanların uyması gereken hükümler, Allah'ın kitabının hükümleridir. Üç asır boyunca ağızdan ağıza dolaşan, her ağızdan diğerine geçtikçe nakilî düşüncelere yapısına göre şekillenen haberler değildir."¹⁵

Dursun'un iddialarını dikkate alan Ateş'in, recm konusundaki açıklamasında 'yamama' işinin hangi boyutlara ulaştığı daha belirgin bir şekilde ortaya konulmaktadır:

"Yazar, zinanın cezasının recm (taşlayarak öldürme) olduğunu söylüyor. Evet bu hüküm, İslâm hukukuna girmiş ve çok nadir de olsa uygulanmıştır. Ama Kur'an'da böyle bir hüküm yoktur. Kur'an'da zinanın cezası recm değil, yüz sopadır. Cinsel ilişki suçunu dört çeşide ayıran Kur'an her birine ayrı bir ceza belirlemiştir..."¹⁶

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in, önceki toplumların üzerindeki ağır yükleri kaldırmak üzere görevlendirildiği (A'raf: 157) belirtildiği ve Yüce Allah'tan, önceki milletlerin sırtına yüklenmiş olan ağır yüklerin, bizlere yükletilmemesi niyaz edildiği (Bakara:286) halde, İslâm fakihleri önceki ümmetlere farz kılınmış olan fakat bu ümmetten kaldırıldığı için Kur'an'ın hiçbir yerinde söz edilmeyen, bu taşlama cezasını İslâm hukukuna da geçirmişler, böylece dini zorlaştırmışlardır.¹⁷

Bu genel değerlendirmeyi yapan Ateş, recm ile ilgili hadisleri ele alırken "Bunlar ağızdan ağıza dolaşırken hadis şekline dönüştürülmüş hikayelerdir"¹⁸ ifadesini kullanmaktadır. Dinin temel kaynaklarından, geleneğin ise mimarı olan hadis etrafında oluşan bu hava, önceden doğru kabul edilen bir takım değer yargılarının yeniden sorgulanmasını zorunlu kıldı. Örneğin, kendisine güvenildiği için hadis kitaplarında rivayetine yer verme konusunda hiçbir kuşku

duyulmayan Ebu Hureyre, söz konusu rivayetlerin ravisi olduğu için, birinci derecede hedef haline geldi. Dolayısıyla onun hakkındaki değerlendirmelerle, ondan kaynaklandığı düşünülen problemlerin ortadan kaldırılması hedeflendi. Ateş'in bu bağlamdaki beyanını yerinde görmekte yarar bulunmaktadır:

"Hadisi rivayet eden Ebû Hureyre'dir. Bu zâtnın, olayları nasıl karıştırdığı, önce Peygamber'den bir hadis rivayet edip, sonra onun tamamen tersi bir hadis rivayet ettiği, 'rivayet ettim ama şimdi vazgeçtim' dediği, önceki bölümlerimizde anlatılmıştı. Bunun rivayeti, başka rivayetlerle desteklenmedikçe kanaatimizce kuşkuludur. ... Dursun'un iddiasına kaynak yaptığı rivayet, işte Peygamber'in sadece son üç yılında gelip müslüman olmuş Yemenli Ebu Hureyre'den gelen kişi (vahid) haberdirdir. ... Turan Dursun, bu tür kişi haberlerine dayanarak Hz. Peygamber'le alay etmektedir. Oysa bu tür haberlerin derlenmesi, Peygamber'den tam bir asır sonra başlamış; büyük derleyiciler ise 3. asırda yetişmişlerdir. Mesela Buhari 210 tarihinde doğmuştur.

Bir konuşmacının veya camideki vaizin sözlerini dinleyenlerin, sonradan o sözleri başkalarına aktardıklarını düşünelim. Herkes kendi anlayış düzeyine göre anladığı biçimiyle anlatır. Aradan geçen zamanla sözler kısmen unutulup başka biçimde hatırlandığı gibi, anlayış farkı da sözlerin aslından az ya da çok farklı olmasına neden olur. Hatta hatibin hiç söylemediği sözler yayılmaya başlar...

İş böyle iken, Peygamber'den iki-üç yüz yıl sonra derlenmiş olan, ve o zamana dek ağızdan ağıza aktarılan sözleri, biz nasıl yüzde yüz Peygamber'in sözleri olarak kabul ederiz? Bunlar vahid haberlerdir. Aktarımı doğru da olabilir, yanlış da olabilir. Aktaran doğru da aktarmış olabilir, yanlış da anlamış ve öyle aktarmış olabilir..."¹⁹

Bir tartışma esnasında muhatabın delilinin ve ileri sürdüğü olgunun reddedilebilmesi için makul gerekçeler üretilmelidir. İşte bizim ele almak istediğimiz husus da bu gerekçelerin arasında yatmaktadır. Ateş tarafından zikredilen gerekçeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Haber, kişi (vahid) haberdirdir. Onu nakleden Peygamber'in son üç yılında gelip Müslüman olmuş Yemenli Ebu Hureyre'dir. Üstelik o, dön söylediğini bütün yalanlayacak kadar dalikesiz davranmaktadır. Vaizin ya da bir konuşmacının söyledikleri ne kadar aslına uygun olarak nakledilebiliyorsa, hadislerin aslına uygun olarak nakledilme imkanı da bu kadar azdır.

Konuyla alakalı tartışmaya katılan Ali Buluç'un ifadelerinde, problemin asıl ayaklarından biri açığa çıkmaktadır:

"Öncelikle metodolojik olarak İslâm'ın temel ilkelerinin ortaya çıkarılması ve bağlayıcı dini hükümlerin tespiti konularında Kur'an ve Sahih sünnet dışında kalan bütün kaynakların (fıkıh, tefsir, tarih, siyer vb.) belirleyici konumda olmadıklarını İlhan Arsel'in de bilmesi gerekir. Nitekim epistemolojik anlamda ve metodolojik olarak bu konu hayati derecede önemlidir. Bu bağlamda muhaddislerin söz konusu kaynaklara ilişkin koyduğu rezervler İslâm ilimlerinden az çok

¹⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul 1989, IX, 104.

¹⁵ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 33.

¹⁶ Ateş, *Gerçek Din Bu 1*, s. 94.

¹⁷ Ateş, *Gerçek Din Bu 1*, s. 95-96

¹⁸ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağın*, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul 1990, s. 193.

¹⁹ Süleyman Ateş, *Gerçek Din Bu 2*, Yeni Ufuklar Neş., İstanbul, ts., s. 47-49.

haberi olan herkesçe bilinmektedir. Sözgelimi Ahmed İbn Hanbel gibi muhaddisler, müfessir ve tarihçilerin yalancı oldukları sözlerine -din bağlayıcılık anlamında- güvenilemeyeceğini ısrarla belirtmişlerdir. Buhari ve Müslim gibi iki hadis kaynağında ve diğer bilinen muteber hadis kitaplarında bu sözün yer almasını nasıl açıklayacağız? İşte asıl sorun burada yatmaktadır. Buysa cevabı kolay bir sorudur. Çünkü Buhari ve Müslim dahi, genelde hadis kitapları uzmanlık alanı tasnif olan ve sened kritiğinde söz sahibi kişiler tarafından vücuda getirilmişlerdir. ... Söz konusu uğursuzluk hadisinde görüldüğü gibi yöntem ve içerik itibarıyla, bu söz hem Kur'an'a, hem Peygamber'in bilinen diğer sahih hadislerine, hem de mantıksal gerçekliklere aykındır. Sadece bu açıdan hareketle, bu sözün Peygamber'in hadisi olmadığını söyleyebiliriz.²⁰

Tartışmanın yaşandığı alanla ilgili hadislerin güvenilir olmadığını söylemek, onu rivayet eden raviyi suçlamak, hatta bu bağlamda müslümanlar tarafından kabul edilen 'Buhari ve Müslim'in her ikisinin de Sahih'lerinde naklettikleri hadisler muhaddislerin cumhürüne göre en yüksek derecede hadislerdir'²¹ kabulünü görmezlikten gelmek, kısa vadede çözüm üretmiş olabilir. En azından tartışmada karşı tarafa söylenecek söz üretilmiştir. Ancak böyle bir yaklaşımın, itirazı yönelten insanlar açısından, ikna edici olmadığı da bilinmelidir. Mesela Ay'ın bölünmesine ilişkin rivayetleri, tümüyle çürük sayan Ateş'e, cevap olarak Turan Dursun, "Bu rivayetler çürüktür diyebilecek bir hadisçi gösterilebilir mi? sorusunu sormaktadır.²² Öte yandan bu yaklaşım tarzına da itiraz etmektedir:

"Buhari ve Müslim'in es-Sahihlerinde yer verdikleri hadislerin tümü "sahih" kabul edilmiştir. Kitapları, Kur'an'dan sonra en sağlam kitap sayılır İslâm dünyasında. Birlikte yer verdikleri hadislerin "sahihlik" derecesi de, en üstün derece "7 derecenin birincisi" olarak benimsenmiştir. At'da, evde bir de kadında uğursuzluk bulan hadis de bunlardan olduğuna göre sahihliği yani sağlamlığı tartışılmaz. Tartışması, "müslümanın" diyenlerce ve uzmanlarınca yapılmaz."²³

Bırakın dinsizliği gelin şimdi sizinle hadis tenkidi yoluna gidelim. Hadisin sağlamlığı için ölçüler nelerdir? İslâm otoriteleri neler söylemiştir, sağlamlık ve çürüklük yönünden? Bunları ortaya koyalım, soğukkanlı olarak tartışalım.²⁴

Söz konusu değerlendirmelerin, ne kadar doğru olduğu tartışmaya açık olmakla birlikte, genel olarak savunma psikolojisi ile ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle öncelikli, belki de temel hedef, ortaya konulan tezin yani saldırının bertaraf edilmesidir.

Biz, tezleri ve antitezleri bir kenara bırakmak suretiyle, tartışmanın satır aralarından çıkan sonuçları tespit etmek istiyoruz:

²⁰ Bulaç, a.g.m., s.21-24.

²¹ Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasan Tecridi Sarih Mukaddimesi*, DİB., Ankara, 1982, I, 234.

²² Turan Dursun, *Din Bu*, Kaynak Yay., İstanbul 1990, s. 264.

²³ Dursun, a.g.e., s. 111.

²⁴ Dursun, a.g.e., s. 97.

1-İslâm kültüründe 'en güvenilir kitap olarak kabul edilen Buhari ve Müslim gibi kaynaklarda bile 'Peygamber'e yamanmış olan haberler yer almaktadır.

2-Hadisler en az iki üç yüz yıl ağızdan ağıza aktarılmış, hatta her kuşakta naklin düşünce yapısına göre yeni bir renk kazanarak bize kadar gelmiştir.

3-İnsanların uymak zorunda olduğu hükümler Allah'ın hükümleridir.

4-Recm gibi ucunda ölüm olan bir uygulamayı bile, İslâm hukukçuları dinî kılınışlar dolayısıyla dini (belki de bugün dinin savunmasını demek gerekir) zorlaştırmışlardır.

5-Sözü edilen konularla alakalı olan rivayetlerin hepsi uydurmadır.

6-Buhari ve Müslim gibi, otoritelerin kendine güvendiği Ebu Hureyre, olayları karıştıran, bir söylediği diğerini tutmayan bir şahsiyettir.

Tespit ettiğimiz bu çıkarımlar, sözünü ettiğimiz kapışmada bilirlenmiş sonuçlar olarak görülmelidir. Ancak, söz konusu sonuçları doğuran sürecin haber-i vahid kavramının, tarihsel bağlamından farklı bir bağlama yerleştirilip; tenkit terimi olarak istihdamıyla başladığına dikkat edilmelidir. Durum tespitini ifade etmesi için vaz olunan ve fıkıh, kelam vb. farklı disiplinlerde bile bu bağlamda kullanılan söz konusu kavram, kullanıldığı özel bağlamla, bütün hadis literatürünün hatta hadislerin güvenilirliğini tartışmalı hale getirmektedir. Zira onların, haberi vahid olarak nitelenmesi, ciddi bir nakıs olarak takdim edilmektedir. Oysaki *haber-i vahid* kavramı, sadece durum tespitine atıfta bulunur; bir tenkit terimi değildir; tenkit amaçlı kullanıldığında da zihinleri manipüle etmekte ve insanları yanıltmaktadır.

Kavram doğal bağlamında çıkarılıp, bilinçli olarak yeni bir bağlama oturtulduğunda anlam dünyasının yeniden düzenlenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu, 15. katında oturduğumuz bir apartmanın temelini yeniden düzenlenmesi kadar zor ve riskli bir göreve talip olmaktadır. Tenkit terimleri söz konusu olunca daha hassas bir durum ortaya çıkmaktadır. Zira onlar, doğaları itibarıyla, sadece kendisi yok olmakla kalmayan, aksine ilintili olduğu bütün alanları imha eden bir yıkıcılığa sahiptir.

Sonuç olarak, kavramları, tarihsel kökenleriyle buluşturmak suretiyle doğal ve özel bağlamlarının tespiti, onların bilim dalındaki doğru kullanımına imkan hazırlayacaktır. Tarihsel metinlerin okunmasını da kolaylaştıracak olan bu yaklaşım tarzı tarihin her döneminde yeni açılımları göğüsleyebilecek sağlam bir zemini hazırlayacaktır. Ancak bizim belirlediğimiz yeni bir bağlama oturarak, muhatabımız karşısında bizi kurtarması veya baskın çıkmasını sağlaması gibi özel bir işlevle kavramları mükellef kıldığımızda ise, tarihsel birikimi enkaza çevirecek bir manevra yapılmaktadır. Özellikle tenkit bağlamında kullanıldığında bunun yıkıcı gücü daha fazla etkili olmaktadır. Burada, tartışma ve satır aralarını bir kenara bırakırsak, 14 asırlık muazzam bir kültürel mirasa sahip olan İslâm dünyasının, kayda değer bir metin bilinci oluşturamaması, dikkat çekilmesi gereken asıl sorun olarak görülmektedir.

Sabırla dinlediğiniz için şükranlanımı arz ediyorum.

Ahmet YÜCEL

Yavuz Beye biz *de teşekkür ediyoruz. Muhtemelen diğer alanlarla ilgili de benzeri bir tebliğ sunulsa aynı sonuçlara doğru varılabilir. Herhalde bu ihtisaslaşmanın getirdiği bir problem olarak gözüküyor. Kendi alanı dışındaki diğer alanların zaman zaman müracaat ettikleri, kullandığı alanların kavramlarına vukufiyetin olmaması bu tip problemleri doğuruyor. Herhalde Yavuz beyin sunduğu bu tebliğ bize bunu öğretmiş oldu, kendisine teşekkür ediyoruz. İbrahim Hatiboğlu müzakereci hocamız, Kendisi

yurtdışında olduğundan size selam ve hürmetlerini benim aracılığım ile iletiyor. Tebliğinin müzakeresini yazılı olarak gönderdi. Bizim aslında şu anda tam iki saat oldu hadisçiler oturumu olarak, dolayısıyla fıkıhçıların süresine henüz müdahale etmedik. Bir 5 dakika içerisinde okunmasını, hızlı bir şekilde veya Yavuz Bey de karar verebilir buna. Evet hızlı bir şekilde Suat Koca kardeşimiz bir lütfetsin. Suat Koca Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Hadis Anabilim Dalında doktora öğrencisi.